

1690. и 1740. сеобе или геноцид?

децембар 25, 2015

Кара Мустафа-пашин поход на Беч изазвао је такво одметање хришћанског становништва на Балкану, да је још пре покрета ордије у пореским списковима отписивана читава трећина ове врсте поданика. Немоћан да одговори на преголемим ратним обавезама, народ је, по већ устаљеном обичају, одлазио у збег. Известан број се затим смиривао на читлуку новог господара, а један део остајао је у планини и на друму, одметнувши се у хајдуке. Као и на целом Балкану, и на простору Пећке патријаршије то је био самоникли бунт народа доведеног до очајања, који Црква није подстицала, јер је, будући народни јамац пред султаном, прва сносила последице његовог држања.

Забринут претходним деловањем Римске курије, српски патријарх Ареније се у најкритичнијем тренутку уклонио из земље. Тек у пролеће 1686, он се одазвао на позив великог везира домаћег порекла, Сулејман-паше Мурветовића, да јамчи за покорност народа, под условом да се његове обавезе сведу на стварну меру. Овај договор пропао је услед тешког пораза османске и приближавања аустријске војске, а патријарх је био присиљен да бежи једнако од ћесарских генерала као и пре тога од насиља домаћих паша и Јеген Османа. На долазак у аустријски штаб натерао га је тек улазак Пиколоминијеве регименте у стално место Патријаршије, те страх од могућег решења питање Српске цркве на непожељан начин. Насупрот томе, народ је од самог почетка рата, већ од Беча, прилазио Аустријанцима и ратова на њиховој страни против Турака. У томе су предњачили они који су дотле били у некој војној служби код Турака, као мортолоси, војнуци, пандури, власи.

Обрт среће у зиму 1689 довео је створено стање до пуног апсурда. После цепања народа на Србе и Арбанасе – православне и католике – које се извели аустријски команданти и искористили османски државници, православни Срби остали су с Аустријанцима, а католички Арбанаси се приклонили Османлијама. Тако је живаљ у јужним деловима Пећке патријаршије изложен робљењу и истребљењу које је важило за хајдуке. Ова јамачно највећа погибија у прошлости српског народа добила је назив „велика сеоба Срба“.

Сеоба на аустријске територије почела је, у ствари, тек од Београда, и то у тренутку коме је претходио покољ у Нишу, изведен са знањем самог великог везира Мустафе Ћуприлића. Сеоба је значила опште померање масе народа у северније области, трагом аустријске војске. То би значило да је, осим оних који су већ били у саставу аустријске војске, преко Саве и Дунава 1690 највише прешло пређашње становништво потоњег Београдског пашалука.

Пуних десет година после турског освајања Београда, у земљи је трајао крвав хајдучки рат. Сваког пролећа хајдуци су ускакали с аустријске територије, састајали се с друговима који су зимовали у збегу или по умиреним селима и заједно с њима нападали турске бродове, хазне, поворке са житом и стоком, па и читаве војске. Левенди одређени за редовну заштиту саобраћаја на рекама и Цариградском друму обично им нису могли одолети, те су у хајку повремено упућиване читаве војске. Хајдуци из дружине харамбаше које се у турским изворима помиње под именом Карапанца, а у домаћим под Влча, силазили су тимочким путем с Дунава и разилазили се све до Драгомана и Лесковца. У западним пределима годинама су били присутни хајдуци, међу којима су Турци по имену знали: Маџар-војводу, Чолак-војводу, Рајка, Жарка и Јанка; они су преко Крушевца и Старог Влаха допирали све до Косова и Пећи. Хајдучка борба свакако је одговарала аустријским плановима, али су они, у ствари, покушавали да изведу с турске територије своје заостале збегове. Борба око збегова у Београдском пашалуку постала је особито крвава у време похода султана Мустафе, после одлуке за њихово присилно насељавање. Окончавање шеснаестогодишњег рата затекло је хајдуке око Ћуприје. Непосредно после закључења Карловачког мира, они су предузели последњи напад на Лесковац, а затим се поново окупили око Ћуприје, намерни да спрече прву размену посланстава између Цариграда и Беча. Смирили су се тек пошто је објављена неопходна пацификација земље, можда и ступивши у турску службу као пандури. Њихове подвиге народна песма је приписала средњевековним јунацима.

Страдање земље на којој се збио велики сукоб двеју империја описао је очевидац Атанасије Србин као „второе запустеније“, другу пропаст српске земље. У рату је уистину уништено безмало све што се могло разорити, спалити и порушити. Али је ипак најдалекосежнија његова последица било безмерно физичко уништење становништва области у којима је рат вођен. На простору Београдског пашалука изменило се у време рата и муслиманско и хришћанско становништво, а то је постало чинилац који је битно утицао на будућа збивања у земљи.

Суштински преокрет у односу највише власти према раји ове области догодио се у септембру 1690, кад је народу који је за патријархом бежао на север објављен ферман о помиловању и царској одлуци да се може населити где жели, под условом да плаћа харач. Мада је дочекан незадовољством војника, Порта је овај нови закон до краја рата доследно спроводила и никада га више није повукла. Београдски пашалук постао је тиме отворена земља, у коју се може свако доселити и из које се раја не сме принудно враћати у места из којих је дошла. У циљу њиховог оживљавања и опорављања од претрпљених ратних недаћа, у Београдском и Темишварском пашалуку укинута су 1698 и сви намети који су разрезивани по систему аварских кућа. Да би ипак сузбила и нагло расељавање становништва из околних покрајина, Порта је почев од 1701 па до 1705 укинула ове намете и у Босанком пашалуку, Видинском, Вучитрнском, Призренском и Скадарском санцаку. Тиме је успоставила извесну равнотежу између области из којих се после рата хришћанско становништво одливало и оних у које се оно сливало. Миграциони процес одвијао се тако путевима већ добро уходаним у претходним столећима.

Плодови такве политике показали су се већ у четвртој години после Великог рата. Најнасељенија хришћанска област био је тада Темишварски пашалук, у коме однос између предратних харачких кућа и потоњих харачких глава делује као леп природни прираштај становништва. Друго место по броју хришћана заузимао је Босански пашалук, земља која ће и у потоњим десетлећима слобити као далеко најјача харачка област на овој страни. У Београдском пашалуку, као и у његовом непосредном залеђу, Вучитрнском санцаку, процењено је да је број харачких глава упола мањи од предратног броја харачких кућа. Порта је тима признала да је у њима у односу на предратно хришћанско становништво остао тек осми део. Земља је, међутим, остала с једва десетим делом свог пређашњег живља. Испитивање неких званичних пописа показало је да је померање становништва у северне крајеве Београдског пашалука изазвало пустош у његовим јужним деловима, Крушевачком санцаку, и да је слика те пустоши прогресивно мрачнија идући према југу.

Београдски пашалук је тако од почетка века постао земља чији демографски пораст у највећој мери зависи од простог прилива избеглица: земља која се насељава сразмерно погоршавању услова живота у свим околним областима. До рата 1716, то су пре свега биле јужније области, у којима је услед све израженијег сепаратизма међусобно зарађених домаћих паша дошло до највећих демографских поремећаја. Ово је још видљивије у првом раздобљу Нишког пашалука, „времену лала“, кад је притицање избеглица из вазда узрујаних јужних области текло у готово савршено правилном ритму. Гранични појас према Аустрији био је тада једини прост и од новог тешког намета **хазарија**, али су избеглице из Херцеговине, које су се тада зауставиле у Ужичкој нахији, пристале да плаћају део намета зворничким беговима, не желећи да пређу државну границу.

Уопште, током читаве прве половине 18в, пребегавања из Аустрије у Турску била су масовна, а она из Турске у Аустрију појединачна. Судаћи по томе, за рају је најповољнији тада био живот у близини аустријске границе. То се најбоље показало у такозваној другој сеоби, кад је маса побуњеника из источних и јужних области остала у оном делу Београдског пашалука који је пре последњег рата двадесетак година био под аустријском влашћу. Београдски пашалук добио је од ових избеглица најзрелији нараштај својих будућих устаника.

Минули ратови задуго су одредили судбину земље на којој је живео српски народ. Они су неповратно збрисали ранији појам „Српске земље“, Пећке патријаршије, већ на основу Карловачког мира разделене међу три непријатељске државе. Побуњени народ погубио је највећи број оних чије је постојање и њему давало одлике сталешког друштва у оквиру великог османског система. **Још у Великом рату готово потпуно су се сатрли стари мртолоси и рупници, а тежак ударац задат је власима и војницима. У последњем рату изгубљено је језгро грађанства, житељи Београда, који су листом прешли у Аустрију, и Ниша, који су 1737, као и пре тога 1690, изложени одмазди османске војске. У последњем рату стварно је изгубљен и духовни вођа народа, Пећка патријаршија, која је само по освешталој правној инерцији Османлија званично укинута тек на почетку руског рата 1766г. Народ је остао са својом најсамотворнијом патријархалном установом сеоске самоуправе и одговорности, коју је и у Београдском пашалуку представљала кнежинска организација.**

За то што је, после свих тешких поремећаја већ уколотаченог живота, ова земља у којој ће Срби сами повести борбу против Османског царства постао баш Београдски пашалук, било је довољно разлога. Као највећа војна област, он је био оптерећен силном војском, али је ова, у духу времена, све више прелазила у јаничаре. Тако је снага оних који су једини имали право да се, као јерлије и спахије, сматрају домаћим људима, с временом постајала све ништавнија, док је истодобно растао број оних које је и сама Порта, као бескућнике, покушавала да баца с једног на други крај простране империје. Насупрот томе, „добростојећа раја“ се ту скућивала и под неповољнијих условима од староседелца, на правом читлуку или у получитлучком статусу, сматрајући земљу својом.

Свеједно што је Порта приликом сваког новог увођења власти заборавила понешто што је било значајно за стварни положај њених поданика, њена брига о спровођењу својевремено проглашеног „правила серхата“, које је укључивало не само опросте од најтежих намета него и благ поступак према раји насељеној на граници, није остала без последица. Значај датих олакшица можда најбоље показује сразмења у којој је држање војске на серхату било зависно од области изван граница пашалука у најстрожем смислу, од широког подручја његове канцеларије и још ширег простора који је учествовао у обавезном откупу жита и грађењу тврђава. Оне су привукле ратне избеглице које је ордија сустизала у њиховом бежању пут безбеднијих северних предела, да се ту стане и окуће, а кад су постале довољно разглашене, да се поступно и потајно, са свих страна, почне стицати многи пук коме у завичају, из било којих узрока, више није било опстанка.

Османско царство почивало је на давно пронађеној равнотежи између броја поданика и плаћених војника. Та равнотежа била је већ дуго поремећена сталним опадањем броја поданика и умножавањем муслиманске сиротиње, побуњене против сваког покушаја власти да је, као и хришћанску рају, сведе на пореског обвезника. Трагични крај великог **везира Дамад Ибрахим-паше** и „времена лала“ обележио је и крај једног кратког пута Османског царства према стварању нових вредности у европском духу. Одмах после тога, оно је поново доспело до оне границе на којој је једино могло да се растане у својој свакодневици од војничких побуна и **повремених истрага и покоља**. Непрестано се обрушавајући – у миру од обичних навада својих бранилаца, у рату под очајничким налетима своје раје.

За то што је баш у Београдском пашалуку почела да се назире будућа устаничка земља разлог је та макар и само ратна побуна раје. Ту бунтовност стално је подјаривала вечита опречност између објављене највише воље и свакодневног поступка.

Живот се тиме сводио на исто, али је понављање зулума изазивало и понављање његове забране – све до тренутка кад раја то више није била.

Услови за то били су зрели још поткрај 17в, али је због свега о чему је претходно ишла реч **било потребно да се у светским сукобима покидају не само сви окови него и све оне благе нити које су српски народ везивале са царством Османлија.**

Источник: Радмила Тричковић „Београдски пашалук 1683-1739“ Службени Гласник